

OSMANLI ŞİİR DÜNYASI*

Murad Efendi **, Çev.: Mehmet Uysal ***

Şark ve şiir sanatı, Doğu dünyası ve romantizm! Bu bedevî ile atın, kervan ile devenin; en tabiî birlikteliği gibidir.

Şark, en kirlî paçavrasına kadar şairâne, bütün dokusu, örgüsü ve güzel kokusuna kadar romantiktir. Şark'ta daima - Güney Fransa'nın bazı bölgelerinde bayramlarda olduğu gibi - mısralarla konuşulduğu ve dilencilerin dahi kafiyeli sözlerle dilendikleri söylenmektedir. Bu inanış baskı ile dahi olsa asla değişmez.

Şark; bulutsuz günleri, ıtırılı meltemle okşanan ılık geceleri, altın yıldızlarla aydınlatılan toprağın rüya gibi hassasiyeti ve fantastik esrar rüyası, bilge dervişlerin çokluğu, gizemli takvimleri, tebdil-i kıyafet içindeki vezirleri, kafes arkalarındaki saray hanımları, cin ve perilerin masal dünyası, esrareniz korkunç varlıkları ile masal ve sırların övülmüş ülkesi, mânâ cenneti ve hayal dünyasının kalbidir. Aslında Şark bize kışkırtılmış, tahrik edilmiş duyguların son sığınma yeri olarak görünmektedir.

*Murad Efendi'nin **Türkische Skizzen** (Türkiye Notları) Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, Leipzig 1877, adlı iki ciltlik seyahatnamesinin ikinci cildinin 212 - 231. sayfalarındaki "*Der ottmanische Parnaß*" adlı bölümünün çevirisidir.

Murad Efendi (1836-1881), Alman asıllı Hırvatistanlı toprak sahibi bir baba ile Avusturyalı bir annenin oğlu olan şair, yazar ve Osmanlı diplomatıdır. Asıl adı Franz von Werner olup 1853 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş, Kırım Savaşı'na katılmış, 1858 yılında tercüme odasında memuriyete başlamış, daha sonra Hariciye Vekaleti'ne intisap ederek çeşitli Avrupa ülkelerinde Bab-ı Ali'yi temsil etmiş, 1881 yılında Den Haag sefiri iken vefat etmiştir. Külliyyatı 18 cildi bulan Murad Efendi daha çok tiyatro eserleri, özellikle de 1872'de Viyana'daki Hofburg tiyatrosunda sahneye konan tragedyası III. Selim (Selim der Dritte) ile tanınmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Uysal, Mehmet, **Avusturyalı Murad Efendi. Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004.

***Öğr. Gör. Dr., S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Elmek: mehmetuysal@sdu.edu.tr

Sanatçı, hayal dünyasını ve kalp gözünü harekete geçirmek zorundadır. Tabii baskıların büyüklüğü ve gücü, şarklılık yeteneğini ve şiir çalışmalarını etkileseydi, bu durum hakikatte kendini hissettirdi.

Şark'ta her şey büyük bir renk cümbüşü içerisinde, kendisine has ve bununla birlikte güçlü bir imaj oluşturur. Ama edebî eserler; ay ışığında, iğne ağaçları altında, hafifçe esen batı rüzgârında, değirmen deresinin kenarında, hatta palmye ve çınar ağaçlarının altından başka tek sıra dizilen kavaklı yollarda, Sirokko'nun hafif ve ılık nefesi ve Şark ikliminin deniz tarafından dalgalarla dövülen kayalık sahillerinde ortaya çıkar.

Gayet tabiidir ki burada coğrafi değil tipik bir Şark'tan söz edilmektedir. Başlığa şöyle bir göz atınca, burada benim ne Şark'ın duygu uyandırıcı yönünden ne de onun güzel tesirlerinden değil, bilhassa Osmanlı şiirinden bahsetmem gerektiğini hatırlıyorum.

Gerçi çoğu yerde Şark ve Osmanlı tabirleri - en azından yüzeysel açıdan - birbirleri ile örtüşmektedir ve böylece şayet birincisi ile ikincisi kast edilirse, bu da gerçeğe ters düşmez. Çünkü İslâm, hangi kökten olursa olsun bütün inananlarına mutlak bir kardeşlik bağı bahşetmiştir. Eski İranlılar - İslâm öncesi çok parlak tarihlerine rağmen - Müslüman Arapların eski kültürü üzerindeki tek yönlü tesirini tecrübe etmek zorunda kalmıştı, aynı şekilde Osmanlılar tarih sahnesine çıktı ve aynı şartlar altında gelişti. Millî ferdiyetçiliği asla benimsemeyen Hıristiyanlık ile İslâmiyet arasındaki en belirgin fark, eski Perslerin gücünün zirvesinde olduğu dönemde bile bu kadar olmamıştır.

Osmanlı'nın bütün eğitim sistemi, hatta bugünkü lisanı, ilâhi kitabın doğrultusunda teşekkül etmiştir. Ataları olarak da Oğuzlar, Guzlar ve Çin kültüründen etkilenen Hunlar gösterilebilir. Çinlilerden Türklere menşei yakınlığı itibarıyla dilbilgisi ekleri ve gölge oyununun bir esintisi olan Karagöz'den başka hiç bir şey intikal etmemiştir.

Osmanlı kültürü, saf Arap ve dinî tesirlerden kaynaklanmamış, Arap - Acem kaynaklarından da beslenmiştir. Bizans tesiri inanç farklılığından dolayı, fazla olmamıştır. Fakat dünyevî düzenlemelerde muzaffere karşı zorla kabul ettirdiği hususlar mevcuttur. Şiir sanatında Osmanlılar, Acem ve Araplara karşı bir zamanlar Romalıların Yunanlılara karşı sergiledikleri gibi bir tutum takınmışlardır. Aynı durum, güzel yazı (hüsn-ü hat) sanatında - çünkü o zamanlar bu sanat olarak kabul ediliyordu - mektup yazma sanatında (münşeâtlarda), daha bağımsız olarak ortaya çıkmasına rağmen musikîde de söz konusudur. Osmanlı şiir sanatının yapısı tabii değil, gelenekçidir, dolaylı yoldan hazırlananlara, heyecanın ya da sanatçı duygularının isteğine değil, hedeflenen taklitlere, daha ziyade iç dünyadan daha lüzumlu bir şekilde ortaya konan maksatlara dayanır.

Acem ve özellikle de Arap şiiri, kısmen tabiat ve halk şiiri olarak bilinir. Osmanlı şiiri ise dinî -öğretici ve mistik süslemelerin en yoğun

Osmanlı Şiir Dünyası

olduğu bir tarz ile başlar, konak ve saraylarda nazlı yetişen süs bitkisi gibi dar bir çevrede devam eder. Meydana getirdiği dil, özellikle büyük halk kitleleri tarafından anlaşılamayan bir terkiptir.

Osmanlı şiir sanatı, değişikliğe uğramamaksızın saraya mahsus kalmış ve dini yönünün kuvvetli olması sebebiyle çok fazla bir itibar görmemiştir. Buna karşın Almanya'da da belli bir dönem saraya ait olan şiir, sonunda şehre inmiş ve bu teşviklerle ortaya çıkan Minnesang (aşk şiiri) lonca yapısına daha uygun olan Meistersang'a (üstad şiiri) dönüşmüştür.

Osmanlı şiir sanatının bu saray ve erkânına mahsus yapısı, devletin gücünün artması, zirveye ulaşması ve imparatorluğun zayıflamasıyla benzerlik göstermiş, ona bağlı olarak ortaya çıkmıştır. O manevî eğitimin ifadesi ve dar çerçevede toplumun insanlığının bir yansımasıdır. Anlaşılan bu zirve nokta ve gelişme, onun iç yapısıyla, onun tezahürlerinin sayısından daha fazla olarak ve onun talep ettiği dış şartlarla ilgilidir. Osmanlı şairlerinden hiç birisi teolojik dünya görüşünden, daha geniş anlamda da insancıl dünya görüşü çerçevesinin dışında görülmez. Saf şiir, Osmanlı şiir sanatında son derece kıt temsil edilmiştir. Kadınlar toplumdan soyutlandıkları ve "aşk" kavramının anlamının olmaması, romantik lirin nazik tellerinin bu şartlar altında eksik olması sonucunu doğurmuştur.

Şark sanatında insan genellikle daha az itibar görmüştür, saf beşerî olan en az ile sınırlandırılmıştır. Saf manevî duygu ve duygu çatışması Osmanlı şiirinde tamamıyla eksiktir.

Osmanlı'nın yapısı genel olarak ruh derinliğinin yokluğunu hissettirmektedir ve tabiatın zevkine canlı bir manâ kattığı zaman, onun bu hissiyatı o zaman yeterince anlamlı olur. Bizdeki mânâda bir duygulanma ve bunu şiire dökme hemen hemen hiç bir yerde ve asla görülmez. Tabiat olaylarının bu duruma katkıda bulunmasına ihtimal vermiyorum. Kültür hayatının merkezi eskiden de şimdi de İstanbul'dur. Bir şairin yaratıcılığını muhteşem Boğaziçi kıyılarından daha fazla harekete geçirecek bir yer tanımıyorum; orada mânâ doyuma ulaşır, hayal dünyası engellenmez, Osmanlıların "keyif" dediği sonsuz haz dolu yarı uyanık durumdan kendini kurtarmak; harekete geçmek yerine, kendini parçalama ve atomları dünyevî bir his tarzında atmosferde dağıtma düşüncesi, insanı param parça eder.

Şairane duyguların her iki ilham kaynağı *hatıra* ve *hasret*, ülke geleneklerine uygun bir şekilde kamufle edilir ve insanı, kompliman yapan bir cariye olarak içinde bulunulan anın zevkine kendini bırakmaya zorlar. Sükunet, yerini belirli bir sebep olmaksızın kolayca rüya haline bırakır. Gözlerimizin önüne serilen silik imajlar, yaratıcılık için gerekli tarafsızlığın ortadan kalkmasına sebep olacak şekilde bizi tatlı bir şekilde büyüler.

Osmanlı şairi, ilk etapta mısra sanatçısı ve kafiye ustasıdır. Onun için şiirin biçimi muhtevadan daha önemli, kalıp düşünceden daha ulvi, dış görünüş duygudan daha muteberdir.

Arabın hayâl dünyası daha hareketlidir. Osmanlının ki ise dar ayakkabı ile yürümek gibidir. Birincisi serap kuruntusu yapar, sonuncusu Çin bahçeleri. Şiir alanında keskin gözlem, anlık duyguların ifadesi ve bilhassa piyeyi deve yapan anlayış, nükteli oyun ve hicvî şiir asıl gücü olan, Samî soyunun çöl çocuklarında da duygu derinliği ve biçim zenginliği noksanıdır.

Osmanlı şiiri, edebî sanatlar açısından zengindir. Aruz vezni kalıplarını ve metrik biçimleri ve tabî ki sembolleri de kendilerine göre çöllerin gerçek sahibi olan Araplardan almışlardır. “Poesie” şiir demektir (kıldan yapılmış eşya), tamamıyla bizdeki “Dichtung” (şiir) ve “Verdichtung” (yoğunlaştırma, şiire dökme), iki farklı vezinli mısradan oluşan beyit (çadır) anlamına gelmektedir.

Ana türler şunlardır: Kaside (bir istek vesilesiyle yazılan şiir), şarkı ve türkü diye ikiye ayrılan Gâzel (herkesin dilindeki şarkı), Mesnevî (çift kafiyeli) Terci-i bend (bir Redondilles türü), Tesmin (alaylı not), Rubai (dörtlük yada dört mısralı), Mukattaât (her iki ilk alıntılan türlerin parçaları), Müfretler (münferit kafiyeli beyitler), Muamma (bulmaca), Lugaz (muamma türü bilmece), Maklub (mısraların ilk harflerinin bir anlamı olan şiir), nihayet Tarih (zaman belirtme).

Tarih (zaman belirtme) hiç bir şiirin sonunda mutlaka bulunur. Harfler onlara yüklenen sayı değerleri ile tarihi gösterirler.

Şark'a mahsus ana bir terim olan *Tarih Düşürme*'nin aynı zamanda tarih anlamına gelmesi, esas itibariyle tarih toplama anlamına gelen bir tür tarih yazıcılığının belirtisidir.

Gâzel türünde, şairin veya onu söyleyenin adını araya sıkıştırması vazgeçilmez bir haldir. Mesnevi ise şairin kendisini methetmesi ile sona erer. Osmanlı şiirinin ölçü yapısının vezne karşı olan bağıllığı, kendisi açısından Arapça kadar katı olmayan Farsça'dan daha esnekler.

Anlatı türlerinde, mısra ve düzyazıda tek düzeliği giderme oldukça sık kullanılır. Tasvir edici şiirler arasında Şehrengiz (bir şehrin güzelliklerini anlatan eser) ilk sıraya alır; şehrin ihtimamına katkısı olan bir hadise, bir şahıs ya da bir özellik tasvir edilir. Divan (dahî koleksiyonu) lirik şiirler topluluğu anlamına gelir; Farsça kitap anlamına gelen tabir 'nâme'ye tarihî bir mânâ yüklenir, fakat divanlara eklenen tasvir edici şiirlerin ortak bir ad altında toplanması için de kullanılır. Mesela ithaf kitabı, sevinç kitabı, nasihat kitabı v.s.

Osmanlı şiiri, şayet eski Batı Türklerinin, Selçukluların şaheserleri göz önüne alınmazsa, 14. yüzyılın başında Aşık Paşa'nın (ölümü 1332) Acem

Osmanlı Şiir Dünyası

şeyhlerinin ve şairlerinin tesirlerini açık bir şekilde ortaya koyan - şairlere ön ayak olma özelliği taşıyan - büyük mistik şiirleri ile başlar. Biz ne tamamıyla iki binin üzerindeki şair ve onların dikkate değer sayıda eserlerini saymak, ne de bir Osmanlı edebiyat tarihi yazmak amacıyla olmadığımız için, burada sadece anayol üzerindeki önemli kilometre taşları ve farklı edebî akımların temsilcilerini ele almayı düşünmekteyiz.

Aşık Paşa, bir kaç şair ile birlikte bizzat kurucusu olduğu aralarında ünlü Celâleddin-i Rumi'nin de bulunduğu Mevlevî tarikatının (semazenler) üyesi bilge bir derviştir. Sahip olduğu paşa unvanı devletin veziri mânâsında siyasî bir unvan anlamında değil, ruhanî cihan imparatorluğunun veziri mânâsındadır. Bu mânâda bir çok şairin şeyh, emir, hünkâr (padişah), şah ve sultan unvanlarını aldığını görüyoruz ve burada daha önce şairin kendi kendini methetmesi esnasında zikrettiğimiz işler tekrarlanır: Frak giymiş sanatçı dostları her yerde diğer meslektaşlarına aykırı olarak kaftan giyerler. Şayet şairler Saray'da yüksek bir mevki ile veya asil bir cengâver nişanı ile iktifa etmek zorunda kalırlarsa, çok ender istisnalarla sözlü ya da gizemli bir şekilde yazılı olarak kendi kendilerini methetmekten vazgeçerler.

Terazinin avantajlar kefesinin doğu ülkeleri lehine nasıl ağır bastığını zaman ilerledikçe göreceğiz. Aşık'ın şiir çalışmaları, bilge Sultan Orhan, Osmanlıların Numa'sının iktidarda olduğu yıllara tekabül eder.

Yeni kurulmakta olan Osmanlı Devleti'nin hangi manevi kaynaktan beslendiğini - ilginçliği dolayısıyla aşağıda ele almaya çalıştığımız - Aşık'ın bir methiyesi ortaya koyacaktır:

Alle Formen, welche leer,

Sind ein Körper ohne Seele;

Aller Anbau in der Welt

Stellet vor die Weltenseele.

Durch Kultur wrid Welt belebt,

Bleibt sonst Form nur, seelenlose.

.....

Wissenschaft, der Seele Hauch,

Ist die Seele aller Seelen,

Mehmet Uysal

*Ohne Wissenschaft ist todt
Und Gestorben gleich die Seele.
Durch die Wissenschaft beherscht
Menschenseele die Sultane,
Ohne Wissen Leben fehlt,
Dieses ist ein Wort der Wahrheit.*

*Bütün boş şekiller,
Ruhsuz bir gövde gibidir;
Yeryüzündeki bütün uğraş
Fahr-i kainatın emrindedir.
Kültür sayesinde canlanır evren
Yoksa sadece biçim kalır, ruhsuzca.*

.....

*İlim ruhun nefesi,
Ruhudur bütün ruhların,
İlimsiz ölüdür
Ölür aynı zamanda ruh da.
İlim sayesinde hükmeder
Sultanlara insan ruhu.
Nakıs olur bilgisiz hayat
Gerçek bir sözdür bu.*

Artık İstanbul'un fethine kadar mistik ve dinî-öğretici akım hakim olmuştur. Bu durum Rönesans'tan önce ve Rönesans başlarında ortaçağ Almanya'sında güzel sanatlar alanında Manastır edebiyatı ile benzerlik

göstermektedir. Fakat daha yakından baktığımızda oldukça büyük farklılıklar gözümüze çarpar. Manastır edebiyatından önce millî halk şiiri oldukça dikkate değer bir gelişme göstermiş ve onun yanı sıra, buna karşı taklit üzerine kurulan Derviş edebiyatı o zamanki Osmanlı şiirini sadece tasvir ederken, ruhban sınıfı haricindekilere de bağımsız olarak yaratıcılık açısından tesir etmişlerdir. Sultan şairlerin öncülüğünü yapan I. Mehmet yönetimi altında, şair Şeyhî romantik aşk destanı “Hüsrev ile Şirin” ile karşımıza çıkar. Şeyhî göz doktoruydu.

Genel kanaate göre hekimlikle ilgili yeteneklerinden bahsetmek isteyen günümüz şairleri, bu alanda elbette ki sadece karamsar sahte doktorlar olarak karşımıza çıkarlar. Dinleyelim: “O ayın gözünden sarıyı, güneşin gözünden insanın gözünü kamaştırın kırmızıyı alarak, Triesen bulutlarını ve muzip hilelerle güzellerin gözlerini iyileştirebilecek durumdaydı.”

Ona bunu yaptırmanın yokluğunu kim hisseder ki?

Şairlik çalışmaları için, edebiyatçı meslektaşlarının yaptığı buna benzer aşırı coşkulu methiyeler hakkında hiç bir malumatımız yok.

Aslında Farsça örneğinin sadece bir taklidi olan aşk destanını, kendisine daha önce Tokuşlu köyünü tımar olarak veren ve eserin tamamlanmasından sonra onu vezirliğe yükselten Sultan’ın emri üzerine yazmıştır. Şeyhî bu olaydan sonra vefat etmiştir.

Bu destandan bir kaç mısra örnek alınabilir:

.....

Mit einem Hauch entzünde ich das All.

Dein Rauch nicht weiter steigt als bis zum Dach,

Dem meinen sehn von fern die Himmel nach.

Du bist ein Schah, begrenzt durch deine Gnade,

Du bist ein Meer, beengt durch die Gestade;

Ich bin ein Korn, von innen rein und mild,

Mein Wachsthum ist dir meines Innern Bild.

.....

Mit einem Hauch entzünde ich das All.

Mehmet Uysal

Dein Rauch nicht weiter steigt als bis zum Dach,

Dem meinen sehn von fern die Himmel nach.

Du bist ein Schah, begrenzt durch deine Gnade,

Du bist ein Meer, beengt durch die Gestade;

Ich bin ein Korn, von innen rein und mild,

Mein Wachsthum ist dir meines Innern Bild.

.....

Ateşliyorum her şeyi bir nefesle,

Yükselemez senin nefesin çatıdan yukarı,

*Uzaktan izlenir benimkinin gökyüzüne
yükseldiği.*

Sen lütfüyle sınırlı bir şahıssın,

Sen kıyılarla çevrilmiş bir denizsin;

Ben içi saf ve yumuşak bir tohumum

İç dünyamın güzelliğidir çoğalmam.

İstanbul'un II. Mehmet tarafından fethedilmesiyle imparatorluk, sağlam bir yapıya kavuştu ve buna paralel olarak şair yetiştirme de daha sağlıklı olmaya başladı.

Osmanlı şiirinin ilk parlak döneminin önemli tezahürlerinin başında - kronolojik sıra içerisinde- evvela sultanın yasak bir aşktan dolayı rakip görerek idam ettirmek istediği, fakat daha sonra mahkumun kendisine gönderdiği bir şiir üzerine ileride şerefini geri vermek için, bağışladığı Ahmet Paşa gelir. Hazır cevap vezirin mısralarla sanatkârane bir şekilde hazırladığı buluşa sultan öyle büyüledi ki çenesini değerli taşlarla kapatmak zorunda kaldı.

Daha sonra şu isimler sivrildiler: Necatî, Leâlî ve Mesihî. Necatî, Osmanlılardaki en önemli sanatçı dostlarındandır. Günün birinde kendisine

Osmanlı Şiir Dünyası

Ahmet Paşa'nın şiirleri hakkındaki görüşü sorulduğunda, mütevazı bir şekilde şöyle cevap vermişti:

Ahmed's Todte sind besser als Lebendige
Nadschati's,
Isa's (Jesus) Himmelfahrt kündigte an den Ahmed
(Mohammed).

Ahmed'in ölüsü Necati'nin dirisinden iyidir,
İsa'nın göğe çıkış bildirildi Ahmed'e
(Muhammed).

Bu devir bizim kundura tamircisi şairimiz Hans Sachs'a benzer bir tabiat şairi de çıkarmış; Guftî. Guftî'nin gücü, alaylı şiirlerinin ana fikrinde yatmaktaydı, Meselâ:

Soll der Spiegel deiner Schönheit sich nicht
trüben,

So verhüte, daß nicht seufzen deine Lieben.

Bulandırmazsa ayna güzelliğini,

Önlenir aşkının inlemesi böylece.

Hamdi romantik aşk destanı "Yusuf ile Züleyha"nın tercümesi ile Şeyhî'nin "Hüsrev ile Şirin" ine karşı bir eser ortaya koydu, bunu Süleyman Belkıs'ın destanları (Süleyman ile Saba Prensesi) ve "Leyla ile Mecnun", "Vâmık-ı Azrâ" (Eski Farsça) ve daha başkaları takip etti.

Osmanlı şairleri artık tamamıyla Acemlerin ayak izlerini takip etmekteydiler. Bunlar arasında iki de bayan şairle karşılaşılıyor; Zeynep ve

Mehmet Uysal

Mihri. Bir kadı kızı olan Zeynep hiç evlenmemiştir ve şair Misr ile beraber yaşamıştır. Divanını Sultan Mehmet'e ithaf etmiştir:

*Schah! Die Scönheit ist
Eine Gabe von den Herrn,
Und die Sonne nur
Mond von deiner Schönheit.
Deine Schönheit meine Liebe,
Deine Härte meine Duldung
Wachsen immerdar und sind doch
Alle vier zugleich unendlich.*

*Saltanat ve Güzellik
Lütfudur Allah'ın.
Ve güneş bile,
Ay kalır güzelliğinin yanında.
Senin güzelliğin, benim aşkım,
Senin zarafetin benim hoşgörüm
Sonsuza dek olgunlaşmak ve
Bütün dörtler sonsuzdur aslında.*

Amasyalı Mihri kadın şairlerin en önemlilerindedir ve bilhassa aşk kokan gazelleri ile tanınmıştır. O da hiç evlenmemiş ve "mısralarda" Sinan Paşa'nın oğlu güzel İskender ile platonik sohbetler yapmıştır. Ondan önce meşhur şair Hatini olarak bilinen yüksek taşra kadısı Müeyyedzâde'ye aşk

Osmanlı Şiir Dünyası

olmuştur. Edebiyat meraklılarının yaptığı bu tür spekülasyonlar ya da tabii tutkuları mahfeden güzel ruhlu ulvî duygular tarla çiçeği gibidirler. Kökleri her tarafı bastırıldığı için büyümesi engellenen tarla çiçeği gibi, günümüzün güzide fikirleri tarafından beslenen büyük edebî akımları da metafizik hayal dünyamızı andırmaktadır. Şark'a mahsus özellikler daha doğrusu tam doğru olmayan tezahürler! Daha sonra Çelebi Müderris nafîle olarak bu Osmanlı lezbiyenine evlenme teklifi yaptığıında, şair Sadî oldukça kaba bir hiciv yazdı:

Der Pascha warb um Mihri's Hand.

Soll sie sich geben ihm zum Pfand?

Soll sie nach jahrelangem Fasten

Bei einem Eselmahle rasten?

Paşa Mihri'ye talip olmuş.

Mihri ona yâr mı olmalı?

Yıllar süren oruçtan sonra

Bir eşeğe yem mi olmalı?

Edebiyat tarihçisi onun hakkında şöyle söyler: “Hiçbir aç gözlü âşığın eli, onun bakir hazinesinin cazibesine dokunamadı ve sadece amber kokulu boyun bağı onun temiz boynunu sardı, o kadar ki bakire olarak yaşadı ve öldü”

Burada aynı şekilde Şeyh Vefazâde de zikredilmeli. Eski Romalı karakteri gibi olağanüstü şahsiyeti onu bu parlak dönemin Osmanlı coğrafyasının en ilginçlerinden birisi yapmıştır. Güzel konuşması ve müzikteki yeteneği fevkalâdeydi, fakat o sık sık Diyojen gibi neşelenmiş ve güçlülere karşı redci bir tavır sergilemiştir. Sultan Beyazıt, kızının çeyizi olarak ona büyük bir meblağı gönderdiğinde, paraya kendisinden daha fazla ihtiyacı olan bir başka şahsa vermiştir.

Mehmet Uysal

Her yıl üç kaside (amaç şiiri) teslim etme emrini alan, birisi ilkbahar başlarında diğer ikisini bayramlarda, yukarıda zikredilen Sadî'nin şahsında bir saray şairinin görevlendirilmesi, ilk olarak bu devirde olmuştu. Maaşı, 2.000 akçeydi ve kırmızı bir torba içerisinde bir defada verilirdi.

İran'ın Homer'i, -büyük adaşı ile karıştırmamak için Uzun Firdevsî - "Süleyman Nâme" (Süleyman'ın Mektubu)'yi yazdı. Bu 360 ciltten az olmayan doğu efsane ve dinî menkıbelerinin toplandığı bir eserdir. Osmanlıların Alexander Dumas'nın verimlilik bakımından Frenklerden hiç de geri kalmadığı görülüyor. Ne yazık ki bu ciltlerden sadece yetmiş tanesi muhafaza edilmiştir ve bu yetmiş taneden yedi tanesinin muhtevası bilinmektedir.

Sultan Muhteşem Süleyman hakimiyetinde şairlerin himaye altına alınması ile edebî verimlilik zirve noktasına ulaşmıştır. İmparatorluğun ve sanatın güneşi parlamıştır. Bakî çıkar ortaya. Bakî bizim eleştirel ölçümüze göre beynelmilel şairler bahçesinde mükemmeller arasında sayılmamasına rağmen, milletinin şairleri içerisinde daima herkesten üste çıkan bir edip olarak görülmektedir. O, bir çok çağdaşından daha bağımsız ve ferdidir. Kasidelerinin burada verilebilmesi için çok geniş yere ihtiyaç vardır; ama en iyi şiirlerinden alınmış bir kaç mısra küçük bir deneme olarak iktibas edilebilir:

.....

Viel Silber hat die Luft auf Erden ausgestreut,

Mit Blütenaspen ihr Geschenk an sie erneut.

Vielleicht hat Drechsler Gott, indem er Himmel dreht,

Die Himmelspäne seiner Drehbank ausgesät;

Damit das Wolkengeld zu Handen sei den Zweigen,

Wenn sich die Spendesüchtigen erdwärts neigen.

.....

Nun zeigt sich Natur ein Anlitz, froh und rein und weiß,

Verheißend Segen uns, und ihm zu Lob und Preis.

Osmanlı Şiir Dünyası

.....

.....

Gökten yeryüzüne bir çok gümüş saçıldı,

Yeni akçe sayesinde hediyesi yenilendi.

Belki Allah'ın gökyüzünü çevirdiği bir çıkırığı vardır,

Döndürdüğü sıranın parçaları gökyüzüne saçıldı;

Böylece eldeki bulut parası kollara dağıldı,

Meylederse şayet bağışlayıcı bu dünyaya.

.....

Tabiat gösteriyor şimdi çehresini, mutlu, saf ve beyaz,

Lütuf bizim olsun, methiye ve ödül onun.

..... ..

Tabiat gösteriyor şimdi çehresini, mutlu, saf ve beyaz,

Lütuf bizim olsun, methiye ve ödül onun.

.....

Fazlî, alegorik - mistik destan “Gül-ü Bülbül”ü yazar, Halîfî'nin mersiye şairi olarak yıldızı parlar. Celîlî, Fikrî, Sururî ve bilhassa müthiş Lamî, Acem edebiyatının ustalık eserlerini tercüme etmişler ve yorumlamışlardır. Emrî, Hilalî ve Lamia onlarla yarışmaktadırlar. Fabl ve hayvan destanları onların gelişmesini durdurdu ve tarihi olayları yazan kişi, şehnameci (Padişahın yazıcısı) diye adlandırılan iş moda oldu; bu sonrakiler bundan başka şöhret gazeteciliği ve savunmacılık yapmaktan ileri gidememişlerdir.

Ali-ü Veysî “Hümayun Nâme”de (Padişah Mektubu) Osmanlı nesrinin onlardan hiç de geri kalmayan bir eserini ortaya koymuştur. Beydebâî’nin fablları adıyla bilinen “Hümayun Nâme” bir hayvan destanıdır. Sultan Süleyman Muhibbî mahlası ile içten, sevecen bir divan yazmıştır. Kılıç ve kalem onun saltanatı esnasında hiç bir zaman kurumamıştır. Zafer müjdeleri dillerde dolaşmış ve güzel çabaların ganimetleri, silah koleksiyonunu tamamlamıştır.

Bu aslında Osmanlıların hayatında bir Ögist devridir*. Ancak büyümenin her tarafa yayılması sonucu, kökleri her tarafa dağılan tropikal çiçeğin kurumaya başlaması gibi, ulvilik, kudret ve gözleri kamaştıran ihtişamın keskin bakışlarının yok olmaya yüz tutması her yerde görülebiliyordu.

Büyük Frederik’in Fransızca öğrendiği gibi, Süleyman’dan önce onun büyük babası I. Selim’den başka, Adlî mahlası altında Sultan II. Beyazıt ve talihsiz taht rakibi erkek kardeşi Cem ile aynı şekilde trajik bir şekilde hayatını kaybeden şehzade Korkut da Farsça öğrenmiş ve şiir yazmışlardır. Kötü kaderi, Fransa’ya kaçması, mahkumiyeti, Zaffenayeli kadımla aşk ilişkisi ve Borcia’nın zehirlenmesiyle Napoli’de hayatını kaybetmesi - şair olarak çok önemli şahsiyetler arasında olmamasına rağmen - Cem Sultan’ın divanından bir kaç mısra denemesini burada zikrederek, ortaçağın büyülü romantizmini ve maceraperestliğini ortaya koymayı vazife addediyorum.

Schau die Flut ,sie peitscht die Felsen, schau!

Meiner sich erbarmend flieht sie, schau!

Wolken weinen, weinen salz’gen Thau

Und dazwischen seufzen Donner, schau!

Schmerz zerriß der Morgendämmerung Grau,

Blut vergießt die Morgenröthe, schau!

* Ögist devri (Augusteisches Zeitalter): Roma İmparatoru Augustus döneminde sanat ve edebiyatın altın çağını yaşamasından dolayı, sanata ve sanatçıya büyük önem verilen dönemler bu şekilde adlandırılmaktadır.

Osmanlı Şiir Dünyası

Bak fırtınaya, nasıl da kamçılıyor kayaları, bak!

Bana merhamet ederek kaçıyor, bak!

Ağlıyor bulutlar, yağışla eriyor karlar

İç çekerken gök gürültüsü, bak!

Istırap içinde rengini döndürüyor griye,

Şafak kızılığı, kan saçıyor bak!

Birbiriyle savaşıyan kardeşlerin mektuplaşması nazım formunda olmuştur. Daha önce Bursa yakınlarındaki savaşı kazanan kardeşinin Yenişehir önlerindeki muharebeden önce, imparatorluğu paylaşmak istemesi üzerine Beyazıt, Arapça olarak şu mısralarla cevap verir:

Das Königschwert trennt auch des Blutes Band,

Der Sultan ist selbst Brüdern nicht verwandt.

Padişahın kılıcı kan bağına da kaldırır ortadan,

Artık kendi öz kardeşlerine de akraba değildir Sultan.

Kâbe'ye yaptığı hac ziyaretinden yeni dönen taht iddiasındaki şehzade Cem, yeni bir girişiminden önce, kendisine Kudüs'ün iradını teklif eden Beyazıt'a "Atımın tırnağını ve kaftanımın eteğini Müslüman kanıyla ıslatma" uyarısında bulundu:

Daß dein Leib auf Rosen ruht,

Dschem indeß auf Dornenglut,

Was ist Ursach?

Mehmet Uysal

Sen güle yaslanıyorsun,

Cem dikenine,

Nedir bunun sebebi?

Beyazıd bunu şöyle cevaplandırır:

Da das Reich mir ward zu Theil,

Daß du kränst des Friedens Heil,

Was ist Ursach?

Daß du: ich bin Pilger, sagst,

Und Begier nach Kronen tragst,

Was ist Ursach?

Verildiği için devlet bana,

Sen oluyorsun düşman sulha,

Nedir bunun sebebi?

Hem hacıym diyorsun,

Taht hırsıyla yanıyorsun,

Nedir bunun sebebi?

Osmanlı Şiir Dünyası

Şairler için altın bir çağdı. Çok büyük saygı gördüler ve cömertçe ödüllendirildiler. Avrupa'nın hiç bir yerinde ve hiç bir zaman şairleri destekleyen devlet büyükleri, Osmanlı padişah ve devlet adamlarının yaptığı gibi samimi ve cömert bir himaye ve teşvikte bulunmamışlardır. Almanya'da şiir yazmak ile yoksulluk, şair olmak ile hor görülme birbiriyle oldukça benzer anlam taşırken; Alman sarayları çok ender istisnalarla şiir sanatına söz de bile olsa destek vermezken, hatta devirlerinin manevî hayatına oldukça soğuk ve tepeden bakmışken ve halen de öyle bakarken; türbanlı şiir tanrısı Apollo'nun havarilerinin yaptığı gibi; sultanın yiğitleri, cihanın fatihleri güzel sanatlarla ilgili çabaları tamamen farklı algılamışlardır.

İslâm'ın en parlak çağının Osmanlılar döneminde - ilime gösterilen saygı ile aynı ana rastlaması - çok kullanılan fakat bir o kadar da ispata muhtaç olan, Müslümanlığın ilime düşmanmış gibi anlaşılması, iddiasının reddedilmesine katkı sağlamalıdır.

Manevi huzur içinde tahtından feragat ederek Manisa'da inzivaya çekilen Fatih'in babası II. Murat, haftada iki kez "manevi akıncılarını" konağında toplar ve onların münakaşalarının sonuçlarını şeref kaftanı ve pahalı hediyelerle ödüllendirirdi. Bizzat kendisi de şiirle uğraşır. Bir çok okulun kurucusu olan büyük oğlu otuz şairin maaşını ödüyordu, konağında yabancı (Acem) alimleri ve şairlerini topluyordu, Acem şairi Camî ve büyük Hint alimi Hoca Cihan'ın her birine 1000 altın sikkelik emeklilik ödeneği vermiştir. O zamanlar için müthiş bir gelir. Halefleri II. Beyazıt, I. Selim, Muhteşem Süleyman ve onun oğlu II. Selim onun yolunu izlediler, imparatorluklar fethettiler ve ülkelerinin ve devirlerinin ilim ve kültür temsilcilerini korudular ve kolladılar.

Sultan IV. Murat (ölümü 1640) tekrar harekete geçirilen Osmanlı gelişmesinin ilk duraklamasını takip eden devirlerde de hem kendisi hem de selefleri II. Osman, I. Ahmet, III. Mehmet ve III. Murat şairler ve alimler arasında sayılmışlardır. O zamanki Osmanlı ruhunun en belirgin özelliği, IV. Murat ile Sadrazam'ın İranlılara karşı seferde iken gazel formunda mektuplaşmalarıdır; biçimin muhafazası bütün münevverlerin kanına işlemiştir.

Ve imparatorluğun ileri gelenleri hükümdarları taklit ettiler. Fatih'in şair Adenî (Adenli) olarak bilinen Veziri Mahmut Paşa okullar yaptırmış, öğretmen ve öğrencilerin maaşlarını ödemiştir. Her Perşembe günü şairleri evine yemeğe davet etmiştir. Ana yemek olan pilavın içine gümüş ve altın sikkeleri koymuş. Ev sahibinin ilkesi şuymuş: "Kimin talihi açıksa, altın onun ağzına gelsin."

Sultanların ve devlet büyüklerinin kendi devirlerinin sanat çalışmalarını koruma ve kollama yoluyla himaye etmeleri, sadece görünüşte

bir saygı uyandırmak ya da saray eğlencesinin bir sonucu olarak değil, asil bir merak duygusu ve amatör hevesten ziyade, o işe karşı duyulan arzudur.

Demir yumrukları kılıç kabzası ile büyüyen, kafalarında cihan hakimiyeti rüyasını görmek zorunda olan bu güçlü cengâverler, varlıklarını güzelleştirmek ve manevi açıdan beslenmeleri için, sinelerinde gittikçe artan bir ihtiyaç duymaktaydılar.

İmparatorluğun sürekli seferde bulunmasına rağmen, şiir sanatının gelişebilmesi, bu savaşların büyük oranda Almanya'daki gibi ülkeye zarar vererek onu çölleştirmeyip, aksine hariçte ve dışarıya doğru yürütülmüş olmasından kaynaklanmaktadır; aynı durum XIV. Ludwig yönetimi altında Fransa'da da tekerrür etmiştir.

IV. Murat dönemindeki Osmanlı edebiyatının son dönem şairlerinden Nabî, dikkate değer bir yıldız olarak parlar, aynı şekilde sonunda hayatına mâl olan hicivleriyle Nefî meşhurdur.

Kendisinin kader oyunları diye adlandırdığı ve hemen hemen bütün devlet büyüklerine yönelttiği biraz da edepsiz taşlamaları, bütün herkesin düşmanlığını üzerine çekmiştir. IV. Murat bu hicivleri okuduğunda yıldırım çarpmışa döndü. Bunlarda Tanrı'nın bir alâmetini görerek, yırtıp attı ve şairi yanından uzaklaştırdı. Daha sonra Sadrazam onu sarayın odunluğunda boğdurttu. İdam edecek çavuş ona şöyle dedi : “Gel, gel, Nefî, kader oyunlarını çenttiğin sehpaye gidelim.” “Kahrolası Türk” diye cevap verdi Nefî, “Kazıkların sivri olmasını da ister misin?” dedi ve veziri tekrar tahkir etti. Dudaklarındaki bu hicivle vefat etti.

İmparatorluğun çöküş döneminde şairlerin ve şiirin himaye edilmesi şu şekilde sürdürülmüştür; gerçi halâ çok sayıda kafiye ustası vardı. Sıtkı ve Anî gibi kendi bilgi ve zekâlarını ön plana çıkaran kadın şairler de vardı, fakat bunların faaliyetleri daha çok bir oyuna dönüşerek bozulmaya yüz tutmuştu. İmparatorluğu, keza devlet büyükleri arasında İbrahim Paşa, sonra da Ragıp Paşa gibi sanatı halâ destekleyenler mevcuttu. Fakat şurada burada yer yer parlayan bu meşale, tam bir ışığa dönüşemedi. Saray ve hükümdarlık çevresinde doğan Osmanlı şiirinin, özellikle bu muhitin dilinde, sadece onların anlamaları doğrultusunda yazıldığı artık çoktan fark edilmişti. Bütün bunlara rağmen Yeniçeri şairleri ve panayırlarda felaket balladları söyleyenler de vardı (Şura-i Ammî).

Bu şarkılar, kısmen erotik, ara sıra da dinî bir muhtevaya sahipti; sonuncular asıl Yeniçeri tarikatı kabul edilen Bektaşî dervişleri tarafından kaleme alınmıştır. Keza kurucusu Hacı Bektaşî, Yeniçeri Ocağının kuruluşunda da bulunmuştu. Aşk şarkıları ya tamamen dünyevi - o zaman Koçak denir - bu kucaklaşmadan gelir, ya da şayet zarif bir yapısı olup gizli bir mânâyı ihtiva ederse Manî denir (mânâlî şiir). Manîler menşei itibarıyla hareme gönderilen çiçeklere eklenen, çiçek dilindeki kelimelerin açıklamaları olan kafiyeyle sözlerdir.

Şu sıralar çöküş ile aynı manâya gelen Yeniçeri hakimiyetinin etkili bir rol oynadığı bu panayır şairlerinin önderi ‘Şuaranün Celalisi’ (asi şair) namını kazanan Koroğlu’dur. Bu şairler korosunun şefi Samî, tanınmış panayır şairlerinin ismini tekerlemekten gelen *Tekerleme* diye adlandırılan bir şiir kitabında topladı.

18. yüzyılın sonunda talihsiz yenilikçi III. Selim’in Sultan şairi Galip’in istidatları nezdinde bir şair daha ortaya çıkar. Yeğeni, Sultan Mahmut’un kız kardeşi Heybetullah Sultan da şiiri destekledi ve yenilikçinin Harbiye Nazırı Fuat Paşa’nın teyzesi Leyla Hatun büyük bir popülariteye ulaştı, fakat bu gibi ve daha sonraki cesaret verici örnekler ve desteklemeler şiir sanatının çöküşünü ve umumi mânâsının yok olmasını engelleyemediler.

Yenileşme hareketi, esas itibariyle sanatın korunması adına önemli bir yarar sağlamadı. Bütün alanlardaki doğuştan yerli olanların, benimsenen yabancılarla değiştirilmesi anlamına gelen inkılâp hareketi, ağırlıklı olarak bütün gayretlerini siyasî ve pratik faaliyetlere yönlendirdiği için, güzel sanatları desteklemek için hiç bir mahal bırakmamıştır. Şarkın kültür dillerinin bugünkü Türkiye’de öğretimi, Batı dillerini öğrenme zaruretinden dolayı gittikçe azalmaktadır.

Yeni nesil La Fontaine, Montesquieu ve Victor Hugo ile Osmanlılı Bakî, Acem Hafız ve Arap Mütenebbî ile olduğundan daha içli dışlıdır; pratikteki temâyül gençliği, - bir kaside yazmaktan daha fazla takdir topladığı için - diplomatik bir yazının tashihini yapması yönünde hırslandırıyor. Şark da şiirselliğini kaybediyor.